

ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ

Իջևանի շրջանի հնագույն և ճարտարապետական ուշագրավ հորինվածքով այս հուշարձանի մասին մատենագրական վկայություններ չեն պահպանվել: Հյուսիսային Հայաստանի Գալեն և Մահկանա-
րերդ գավառների մյուս, հարևան հոգեոր ու մշակութային կենտրոնների՝ Հաղբատի, Ն. Գետիկի, Հաղար-
ծնի, Դեղձուտի, Մակարա վանքերի վիմագրության և պատմագրական աշխատություններում ևս
որևէ հիշատակություն չենք գտնում հուշարձանախմբի պատմական կյանքի մասին:

Նորագույն տեղագրական գրականության մեջ Մորո ձորո վանքին անդրադարձել է միայն Մ.
Բարխուդարյանցը, որն իր «Արցախ» գրքում մի քանի տողով նկարագրել է Ա. Աստվածածին
եկեղեցու տեղագրությունը, կառուցվածքը և պահպանության վիճակը այցելության ժամանակ՝ XIX
դարի կեսերին: Բարխուդարյանցը իր գրքում զետեղել է վանքի 3 արձանագրություն՝ ոչ այնքան
հաջող վերծանություն: Տարիներ առաջ հրատարակված Իջևանի շրջանի պատմական հուշարձանների
«Ուղեցույցը» (կազմող՝ Հ. Նդիազարյան) մի էջ է նվիրել Մորո ձորո վանքի ընդհանուր նկարա-
գրին և վիմագրությանը, որը քիչ բան է ավելացնում եղած տեղեկություններին:

Հուշարձանախմբի Մորո ձորո Աստվածածին անվանումը գալիս է նրա պատերին փորագրված
արձանագրություններից: Անտարակույս է, որ Մորո ձորո կարող էր ծագել այն ձորի կամ գյուղի
անունից, որի սահմաններում կառուցվել էր վանքը: Հիրավի, հուշարձանից մոտ մեկ կմ դեպի
հարավ-արևելք, ձորակի ձախ կողմում, «Պամբիի սար» անտառամասի կենտրոնում մի բացատ կա,
որն ամբողջությամբ ծածկված է մորու թփիկներով և այդ պատճառով տեղացիների շրջանում
Մորու թալ է կոչվում: Հավանական է, որ հնում Մովսիսի ձորակը նույնպես ծածկված է եղել
մորու թփերով և կոչվել է Մորու ձոր, որից և տեղանունը անցել է նրա ձախ ափի հարթության
վրա կառուցված վանքին:

Մորո ձորո ս. Աստվածածին վանքը տեղավորված է Մովսիս գյուղի արևմտյան թաղամասում,
ալգիների մեջ՝ շրջապատված դարավոր վիթխարի ընկուզենիներով: Հուշարձանախմբի կառուցվածք-
ներից ներկայումս կանգուն են Աստվածածին եկեղեցին և նրա շուրջը տարածվող պատմական
գերեզմանոցի մի քանի քանդակազարդ խաչքարերը, ինչպես նաև ձորակի հակառակ ափին գտնվող
առանձին խաչարձանների պատվանդանները, որոնք թեև թվագրված արձանագրություններ չունեն,
սակայն իրենց շինության ու քանդակազարդերի ոճով ժամանակամեծ են եկեղեցու վերակառուց-
մանը (XII—XIII դդ.): Վանքի օժանդակ տնտեսական շենքերի և միաբանության կացարանների
ավերակները քարակույտերի ու խանդակների ձևով երևում են եկեղեցուց դեպի հարավ և արևելք
ոչ այնքան հեռու, իսկ դրանից դեպի արևելք Համզալի լեռնալանջին ու Գարմրաքար ժայռաբե-
կորից ներքև միջնադարում տեղավորված է եղել վանքապատկան գյուղը, որի մնացորդները պահ-
պանվել են գյուղի ալգիներում ու լանջարանոցներում՝ Մովսիսի ջուր գեղակի երկու ափերին:

Առաջին հալացքից արտաքուստ հուշարձանը անշուք տպավորության է թողնում. քանի որ
նրա երբեմնի սրբատաշ երեսապատերը, ծածկի ձևավոր սալերն ու քիվերը վատ են պահպանվել,
մեծ մասամբ խարխվել, թափվել են՝ մերկացնելով եկեղեցու կմախքը, որը տեղ-տեղ վերանորոգ-

ված է անարվեստ եղանակով: Եկեղեցին փոքր չափերի (դրսից՝ $8,4 \times 8,6$ մ) գմբեթավոր գողտրիկ շինություն է, արտաքուստ և ներքուստ խաչաձև հատակագծով, որի ընդերքը խաչթևերը կիսաշրջանաձև են, բացի հարավայինից, որն արտաքուստ ուղղանկյուն է: Եկեղեցու կիսակլոր պատերի արտաքին երեսապատման սրբատաշ քարերը ժամանակի ընթացքում պոկվել, ընկել են, ուստի հետագայում ստիպված են եղել երեսապատերը վերաշարել մեծ մասամբ տարբեր գույնի կիսամշակ քարերով, տեղ-տեղ օգտագործելով նաև բեկորներ: Անվիճելի է, որ ամբողջ հուշարձանը նախապես շարված է եղել գորշագույն բազալտի սրբատաշ սալերով, որոնց առանձին հատվածներ առանցքային պահպանվել են ներսում, խաչթևերի կիսակլոր պատերի, թաղերի և կամարների վրա: Սկզբնական սրբատաշ երեսապատերը XII—XIII դարերում կատարված վերանորոգումների հետևանքով մեծ մասամբ փոխարինվել են կամ մուգ դեղնագույն սրբատաշ չեչաքարով (թմբուկի արտաքին երեսապատ), կամ սպիտակավուն տաշված ավազաքարով (թմբուկի ներսի մակերեսը, թաղերը, գլխավոր խորանի կիսակլոր պատերը և ալլն), որոնք հեշտութվամբ զանազանվում են գորշ բազալտի հնագույն երեսապատերից:

Եկեղեցու կիսաշրջանաձև խաչթևերը վերևում իրար հետ միանում են խիստ շեշտված պլատաձև կամարներով, որոնք հենվում են խաչթևերի անկյուններում հաղիվ գծագրվող ուղղանկյուն որմնամուկների վրա: Այդ կամարների վրա հանգչում է գմբեթի զլանաձև թմբուկը՝ չորս կողմերից բացվող լուսամուտներով, որոնք իրենց անհամեմատ մեծ չափերով ($1,1 \times 0,55$ մ) հիշեցնում են վաղ շրջանի հայկական հուշարձանները:

Հնագույն կառուցողական ձևերի տեսակետից մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում հատկապես թմբուկի հյուսիսային լուսամուտը, քանի որ մուսա երեքը խարխուլվել են, քանդվել, իսկ նրանց պսակող շրջանակները չեն պահպանվել: Հյուսիսային լուսամուտի բացվածքը վերևից ծածկված է երկարավուն ուղղանկյուն սրբատաշ քարով, որը VII դարի պսակներին հատուկ կամարաձևի փոխարեն հարթ հորիզոնական է: Սակայն լուսամուտի շրջակալի ավանդական ձևը պահպանելու ձգտումով, ալք քարի հարթ մակերեսին վերանորոգող վարպետը փորագրել է պլատաձև կամար՝ նախնական շրջանին հատուկ քանդակազարդերով: Այդ կամարաղեղից դեպի աջ, հարևան քարի վրա, անաղարդ պահպանվել է մեծ վարպետութվամբ կատարված նույն բարձրաքանդակը, որն իր մեծությամբ և քանդակման նրբութվամբ նույնպես բնորոշ է հայկական հնագույն կոթողներին (Չվարթնոց): Թմբուկի արևելյան մակերեսին, ներքուստ քանդակված է Գրիստոսի խաչելության տեսարան, իսկ սրանից փոքր-ինչ հարավ՝ մի թռչունի խորաքանդակ (հավանաբար աղափնի): Սրանք երկուսն էլ ուրվագծված են պարզ ու անպաճույճ գծերով, անարվեստ և, ըստ երևույթի կատարվել են հապճեպորեն, եկեղեցու նորոգումների ժամանակ: Նույնը չի կարելի ասել խաչթևերի կամարների միացման անկյուններում տեղավորված առասպելական կենդանիների և հաշկապարիկների բարձրաքանդակների մասին, որոնք ալժմյան եղծված ու ալլափոխված վիճակով էլ բարձրարվեստ քանդակների նմուշներ են և իրենց զուգահեռներն ունեն վաղ շրջանի հուշարձաններում (Գնդեվանք):

Հուշարձանի ծածկը ամսխիթար վիճակում է: Գմբեթի վեղարն ամբողջությամբ կործանված է, ծածկի սրբատաշ սալերը չեն պահպանվել: Թափվել ու անհետացել են բոլոր քիվերը, պատերի ու գմբեթի վերին շարքերը: Քանդված է արևմտյան խաչթևի թաղն ամբողջությամբ, իսկ արևելյանի՝ մի զգալի մասը, որով և խաթարվել է աթաբեկ Իվանի ընդարձակ շինարարական արձանագրությունը:

Եկեղեցու ներսը համեմատաբար քիչ է տուժել. նախնական սրբատաշ շարվածքը ալստեղ պահպանվել է առավելապես բարձրում՝ խաչթևերի թաղերը, կամարները, բնի վերևի բարդ ձևավոր գոտին, թմբուկի ներսի մակերեսի որոշ մասեր ներկայանում են սկզբնական տեսքով: Ինչ վերաբերում է խաչթևերի կիսաշրջանաձև պատերին, ապա դրանք մեծ մասամբ վերաշարված են անմշակ կամ կիսատաշ քարերով, տեղ-տեղ նաև սվաղված են կրաշաղախով:

Մորո ձորո վանքի հնություն ամենաբնորոշ զարդաքանդակը, անշուշտ, արևելյան աբսիդի թաղի հիմքով ձգվող և բարդ ձևավորում ունեցող կիսակլոր գոտին է, բաղկացած իրար հաջորդող չորս շարք զարդերից, որոնք առանձին-առանձին կամ տարբեր զուգադրումներով հանդիպում են հալ դասական ճարտարապետության VII դարի հուշարձաններում:

Դրանք են՝ փոքր թեքութվամբ իրար վրա հենված նշտարաձև քանդակազարդերի շարանը (Արուճ, Սիսիան, Թարգմանչաց վանք, Անիի Պալատական եկեղեցի և ալլն), թեք հարթութվան

վրայով ձգվող ատամնաշարի քանդակը՝ շախմատաձև դասավորված ատամիկներով (Երեբունիք, Ավան, Արամուս, Գայանե)։

Ինչպես երևում է Աստվածածին եկեղեցու ճարտարապետական ձևերի այս համառոտ քննությունից, հուշարձանի կերպարում դիրքընդիսառեն հանգես են գալիս թե պատկառելի հնության, մինչև VII դարը հասնող հանգույցներ ու մանրամասներ (խիստ շեշտված պայտաձև կամարները, արևել-յան աքսիդի քանդակադարձ գոտին, թմրուկի հյուսիսային լուսամուտի պսակը և այլն) և թե ակնհայտորեն հետնադարյան վերափոխություններ ու նորամուծություններ (հարավային մուտքի շրջանակը, գմբեթի թմբուկն արտաքուստ և այլն), որոնք աչքի են ընկնում առաջին իսկ հայացքից։

Դժվար է հաստատապես պնդել, թե Մորո ձորո վանքը ժամանակակից է VII դարի այն հուշարձաններին, որոնց ճարտարպետի մի քանի բնորոշ հատկանիշներ գտնամ ենք այստեղ։ Սակայն առավել դժվար է եկեղեցու շինությունը վերագրել XII դարավերջին, հիմք ընդունելով նրա պատերին փորագրված արձանագրությունները, որոնցում պարզ ընթերցվում է մի դեպքում՝ շինեցի զԱժԺԺԻՆԱ..., մյուսում՝ շինեաց Իււանէ զվաճքս Մորո ձորոյ, ըստ որում երկու բնագիրն էլ ժամանակամերձ են իրար, կամ նրանց ժամանակների տարբերությունը մեկ տասնամյակից չի անցնում, որի ընթացքում հազիվ թե երկու անգամ կառուցվեր նույն եկեղեցին։ Մեր կարծիքով, խոսքն այստեղ շինքը վերանորոգելու մասին է, քանի որ շինել բալը վիմագրական հուշարձաններում հաճախ կիրառվում է նաև նորոգել կամ վերակառուցել նշանակությամբ։

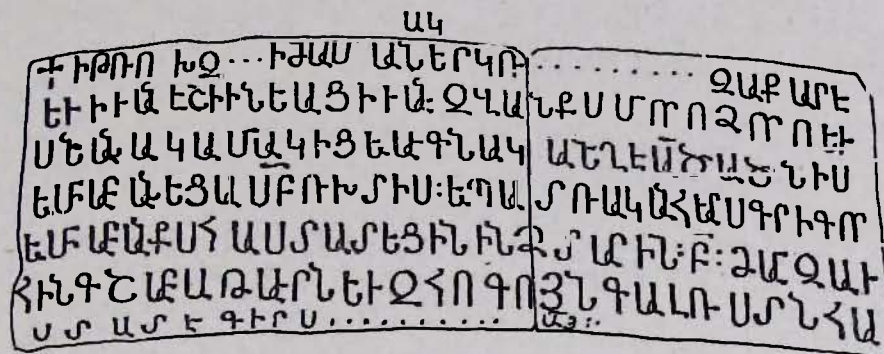
Կասկածից վեր է, որ Մորո ձորո վանքի Աստվածածին եկեղեցին կառուցվել է շատ ավելի վաղ, քան նրա պատերին փորագրված վիմագրերը, որոնք բոլորն էլ վերաբերում են հուշարձանի վերակառուցումից հետո եկող շրջանին և ընդգրկում մոտ 60—70 տարվա ժամանակամիջոց (XII դարի երկրորդ կեսից մինչև XIII դարի առաջին տասնամյակները)։

Հավանական է ենթադրել, որ VII—VIII դարերում կառուցված վանքը ավերվել ու ամալացել է արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում և միայն հետագայում, XII դարի կեսերին, Մահկանաբերդի Արծրունիների և Ջաքարյանների կողմից հիմնովին վերանորոգվելով, դարձել է այս գավառի հնագույն և նշանավոր հոգևոր կենտրոններից մեկը։ Ինչպես ասվեց, Մորո ձորո վանքի պատմական կյանքի ստույգ վկաները նրա պատերին փորագրված հիշատակագրություններն են, որոնք հասնում են մինչև XIII դարի առաջին կեսը, որից հետո վանքի հետագա գործունեությունն մասին տեղեկություններ չկան։ Պետք է ենթադրել, որ շուտով վրա հասած մոնղոլական ավերիչ ասպատակությունների և դաժան հարկահանության հետևանքով վանքը զրկվել է ձեռք բերած արտոնություններից, քայքայվել և, կորցնելով իր առաջնակարգ վիճակը Մահկանաբերդ գավառում, հաջորդ դարերում շարունակել իր գոյությունը իբրև գյուղական եկեղեցի, որպիսին նրան տեսնում ենք XIX դարավերջին։ Մորո ձորո վանքի փոխարեն հետագայում, Ամիր Քրդի հետնորդների տիրապետության ժամանակաշրջանում կառուցվում են հոգևոր և մշակութային նոր կենտրոններ և ընդարձակվում հները։ Այս տեսակետից առանձնապես բեղմնավոր են աթաբեկ, ամիրսպասալար Մադուն Բ-ի և նրա որդի Խուլուբուղայի իշխանության տարիները (XIII դարի երկրորդ կես), երբ ծավալվում են Մակարա, Առաքելոց, Գիրանց և ուրիշ վանական համակառուց-ների ընդարձակման աշխատանքները, կառուցվում ու բարձր զարգացման է հասնում հուշակավոր Առաքելի հիմնադրած Դեղձուտի վանքը։ Մորո ձորո վանքի արձանագրությունները թվով այնքան էլ շատ չեն, սակայն իրենց բովանդակությամբ կարևոր են, քանի որ արժեքավոր տեղեկություններ են հաղորդում ոչ միայն վանքի, այլև ողջ գավառի և իշխանական տների պատմության մասին։ Հնագույն անթվագիր արձանագրությունները եկեղեցու հյուսիսային խաչքնի թաղի վրայի, մոտավորապես նույն բովանդակության, արձանագրերն են, որոնցում վրաց Գևորգի թագավորը Մորո ձորո վանքն ազատում է հարկատվությունից։ Մնացած բնագրերը նվիրատվական են, բացի Նանա և Իվանե Ջաքարյանների արձանագրություններից, որոնք վերաբերում են վանքի վերանորոգմանը, ինչպես նաև վանահայր Գրիգորիսի հիշատակագրությունից՝ վանական տնտեսությունը ընդարձակելու մասին։

Մորո ձորո վանքի վիմագրությունը ուշագրավ է նաև իր հնագրական հատկություններով. տառաձևերը մեծ մասամբ կանոնավոր բոլորագիր երկաթագիր են, ավելի երկարավուն։ Սովորական տառակցումներից բացի հանդիպում են միայն այս միջավայրին հատուկ միացումներ (Գ-Ի, Թ-Ի և այլն)։ Արձանագրությունների մեծ մասում ա գրի աջ ստեղծին ներքևից բարակ գծիկով աղեղ է փորագրված, որը իր տարբեր ձևերով հատուկ է ինչպես նախնագույն, այնպես էլ X—XI

դարերի վիժապարտությունը: Մորո ձորո վանքի արձանագրությունների հնագրությունը ցույց է տալիս, որ այսանդ աշխատել են հմուտ փորագրող-գծող վարպետներ, որոնք ստեղծել են նախնի ու Մահկանաբերդի վիժապարական հատուկ ոճը, որը իր մի շարք ինքնուրույն գծերով գալիս էր ճոխացնելու ավանդներով հարուստ հայկական վիժապարական մշակույթը: Արձանագրությունների լեզուն ժամանակի գրաբարն է, բարբառալիկ իրողությունների զգալի ներթափանցումներով:

258. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. տրտաքուստ, եկեղեցու գմբեթի թմրուկի հարավահայաց երեսին, խիստ հողմահարված. 7 տող.

Ի ԹՈՒԼԻՆ, ՈՒՋ, (1197) Ի ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՐԿՈՒՅ ԵՂԲԱՐՑ ԶԱՔԱՐԵՒԵԻ ԻՒԱՆԵ, ՇԻՆԵԱՑ ԻՒԱՆԵ ԶՎԱՆՔՈՒ ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ: ԵՒ ԵՄՆԱՆԱ ԿԱՄԱԿԻՑ ԵՒ ԱԻԳՆԱԿԱՆ ԵՂԵ ԱՇՄԱԾՆԻՍՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ ՈՒՍԻՍ ԵՒ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ՀԱԻՐՍ ԳՐԻԳՈՐ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԻՆՁ ՏԱՐԻՆ :Բ: ԺԱՄ ԶԱԻԱԳ՝ ՀԻՆԳՇԱԲԱԹ ԱԻՐՆ ԵՒ ԶՀՈԳՈՅՆ ԳԱԼՈՒՍՏՆ: ՀԱՍՏԱՏ Է ԳԻՐՍ ՄԱՆՈՒԱՄԲՆ՝ ԱՅ

Լուսանկ. 88

Գիտելիք. Արձանագրությունը հարավահայաց տեղագրության հետևանքով չափազանց հողմահարված է, եղծված և հատկապես առաջին տողերը դժվարությամբ են վերականգնվում:

Առաջին տողի սկզբի թվագիրը վերապահությամբ վերականգնում ենք ՈՒՋ, թեև խ-ն հստակ չի երևում և ավելի նման է ի-ի: Սակայն ՈՒՋ ընթերցումն անհնդունելի է, քանի որ այդ ժամանակ (1177) Նանան հազիվ մի քանի տարեկան լինելու թվագրին հաջորդող տառաշարքը բառանշատման ենք ենթարկում վերապահորեն, քանի որ այդ մասը պարզ չի կարգացվում և դժվարությամբ է կապակցվում հետագա բովանդակությանը: Տարակուսելի է իվանն անվան կրկնությունը:

4-րդ շարքում եւ միաբանեցա սբ ուխտիս եւ պատուակեմ հաւրս Գրիգոր... պետք է լինել՝ պատուակեմ հաւրս Գրիգոր, այդ է պահանջում հատվածի անմիջական շարունակությունը:

7-րդ շարքում անեծքի բանաձևի վերջին բառերը փորագրված են մանր գրերով, ավելի պակաս խորությամբ և խալառ եղծվել են: Պահանջված մի քանի գրերը թուլ են տալիս մոտավոր ճշտությամբ վերականգնելու այս տողը:

Չնայած արձանագրության եղծված և անվերծանելի հատվածներին, նրա հիմնական բովանդակությունը վերականգնվում է. ամիրսպասալար Սարգիս Մեծի դուստր, Զաքարիայի և Իվանեի քույր Նանան միաբանել է Մորո ձորո վանքին, «կամեցից եւ ազնակեց» եղել Իվանեին՝ վանքի շինության գործում: Այս բնագիրը կարևոր է նրանով, որ նոր տեղեկություններ է հաղորդում Գյուրիկյան վաղամեծիկ Աբաս Բ թագավորի կին Նանալի շինարարական գործունեության մասին: Մինչ այս՝ Նանալի կառույցներից հայտնի էին Սանահնի միակամար կամուրջը, որ նա կառուցել է ամուսնու հիշատակին, Հովհաննավանքի բուրգավոր պարիսպները և, վերջապես, նույն վանքի գերեզմանոցում իր որդեգիր «նորակերտ վարդապետ», նույնպես վաղամեծիկ Մարգարեի հիշատակին կանգնեցրած խաչարձանը: Նշված հուշարձանների շինության ժամանակները ստույգ կերպով որոշված չեն, հայտնի է միայն, որ սրանք բոլորն էլ Նանան կառուցել է իր ամուսին Աբաս Բ-ի մահվանից հետո (1192): Ներկա արձանագրությունը, եթե նրա թվագիրը ճիշտ ենք վերծանել (1197), ստույգ թվականով առաջին հիշատակությունն է Նանալի կառուցողական գործունեության մասին:

259. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. արտաքուստ, եկեղեցու գմբեթի թմբուկի արևմտյան
երեսին, քայքայված, 5 տող.

ԵՍՀ ԱՅՐԳՐԻԳՐՈՒ . . . Ս ԱՌԻՉ

ՎԱՆՔՍՇԻՆԵՑԻ ՉԱՏԱԾԻՆ Ս

ԱԿԻՉԱՅԳԻՆ ԳՆԵՑԻ ՉԶԱ

ՂԱՅՆ ՅԻՇԵՍԶԻ ԲԻՔՍ ԱՂ

ԱԶԵՄ

ԵՍ՝ ՀԱՅՐ ԳՐԻԳՐԻՍ ԱՌԻ ՁՎԱՆՔՍ,
ՇԻՆԵՑԻ ՉԱՍԱԾԻՆՍԱՐԿԻ ՉԱՑԳԻՆ,
ԳՆԵՑԻ ՉԱՂԱՑՆ: ՅԻՇԵՍԱԲ Ի ՔՍ
ԱՂԱԶԵՄ:

Լուսանկ. 89

Հրատ. Բարխուդարյանց, 342,

Գիտելիք. Արձանագրությունը խիստ հողմահարված է, կիսանդծ և դժվարությամբ է կարդաց-
վում: Այդ է երևի պատճառը, որ նրա առաջին հրատարակիչ Մ. Բարխուդարյանցը մեջ է բերել
միայն մի քանի անկապ բառեր, իսկ մնացածը համարել անընթեռնելի: Արձանագրության հեղինակ
հայր Գրիգորիսը, այլ բնագրերում Գրիգորը, Մորո ձորո վանքում հայանի երկրորդ առաջնորդն է:
Առաջին անգամ իբրև ալդպիսին նա հիշատակվում է Նանայի 1197 թ. արձանագրում: Գրիգորիսը
գործել է մինչև XIII դարի առաջին տասնամյակը, քանի որ աթաբեկ Իվանեն 1213 թ. արձանա-
գրության մեջ վանքի առաջնորդ է հաստատում յազգի յազգ, մինչև յալիաեան հայր Եվագրին:

1—2-րդ շարքերում առի զվառքս, պետք է հասկանալ ոչ բառացի, վանքը գնելու իմաստով,
այլ՝ ստանձնեցի վանքի առաջնորդությունը: Այս հատվածը Բարխուդարյանցը բաց է թողել:

2-րդ շարքում շինեցի զԱծածինս, դժվար է ստույգ որոշել, թե որ շինքի շինությունն է
վերաբերում խոսքը: Բուն եկեղեցին, ճիշտ է, Աստվածածին է անվանվում, սակայն նրա կառուցումը
ալդ շրջանին չի կարող պատկանել, որովհետև ինչպես երեւում է Վրաստանի թագավոր Գեորգի
Գ-ի և Ամիր Գրդի արտոնագրերից, Մորո ձորո վանքը գոյություն ուներ և արտոնություններ էր
ստանում դրանից շատ առաջ, համենայն դեպս մինչև 1184թ.: Հավանական է որ շինեցի զԱծածինս
վերաբերում է կամ եկեղեցու վերանորոգմանը, կամ հուշարձանախմբի այլ կառուցվածքների (մա-
տուռ, խաչարձան), որոնք չեն պահպանվել:

3—4-րդ շարքերում արկի գայգին, գնեցի զջաղացն ցուլց է տալիս, որ Մորո ձորո վանքն
ունեցել է ոչ փոքրաթիվ միաբանություն, որի կարիքները հոգալու նպատակով ստեղծվել է վա-
նական տնտեսությունը:

260. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, եկեղեցու գլխավոր խորանի թաղի կեն-
տրոնական հատվածի վրա, քիվից մի շարք վերև: Արձանագրությունը եղել է 7
քարի վրա, որոնցից 3-ը ընկել են, իսկ մնացածները իրենց տեղում են: Ընկածնե-
րից 2-ը՝ 5-րդ և 6-րդ գտնվում են ընմի վրա, 4-րդը անհետացել է:

ա. արձանագրության ոկիղը 3 քարի վրա.

ԻԴՎՀ:ՈԿԲ:ԹԱԳԱ ՌՌԹԵՆՆԳԻԱՐ ԳԵՄԵՔՐ . . .
ՉԱՔԱԷ ԱՌԱՔՉԵՐԿ ԻՐՍՀԱՈՑԻՅԱՔԷՆԱՅԵՇԻՆԵ
... ՄՍԻՐԵԱՅՉ ՆԱԱԾԵԻԱՌԻՆՔՏԱՄԷ ԷԷՉ
ԱԾԱԾԻՆՍ ՎՄՅԵՐԿԱԿԵՆԴԱՌԹԷ ԱՄԳԻՆԵԷ Շ
ԱՉԾՐԱԼՌՑԻՆԴԱՆ ԻՍՀԱԱՉԱ ՏԻՆԿԱՏԱԲ
ՌԻԱՓԱՆԷԼՁԱՆԱՄ ԵՐԱՉ ԳԻՄԵՆ ԱՅՆՊԱՏԱ
ԵԻԱԳՐԻ ՀԵՉԻ ԵԻՍ ՈՆԱՀԻ ԵԻ ՀԱՍՏԱՏԵ

ը. 4-րդ քարի բնագիրը (վերականգնում).

ԴԻՔ ԱԻՐՍՊԱ
ՑԱՔ ՉՈՒԽՏՍ
ՍՈՒԳ ԵԶՈՂՏՐ
ԱՀՆՇԱՀԻՆ Ե ԵԴԻԼՈՒ
Ն ՄԻՆՉԵՒ ԳԱԼՈՒ
ԱԿԱՆԵ ՆՈՈ

ՑԻՉՆԱԱՌԱՋ

5-րդ քար

ՍԱԼԱՍԱԳԻՄԱԹ
ՌԿԱՂԱՅ ՀԵԼԵ
ՄԱԼԻԵՍԱԹԱ
ԽԻԿԵԱՍՊԱՍԱ
ՍՏՆՔԻ ԿԱՏԱԻ
ԳԵՑԱՍԻ ԱԾ՝

6-րդ քար

Ա... ԻԻԱԵԵԻ
ԱԵԼԿԱՅՐՉԱՐ
ԲԱԿԻԻԱԵԵՏ
ՌԱՑՍՌԱՉԱ
ՉԲՀՐԱՄԱԱՅ
ԻՆՍՅԱՌԱԶՆ

7-րդ քար

ԻՐՍՊԱՍԱԼԱ
ԹԲՆԱՅԱԴ
ՆՈՈԳԵԼՉՍԲ
ԵԾԻՉԱՍԿԻՆ
ՐՈՑԱՐՆ ԼԵՍՑ ԻՆ
ԻԴՈՒԹԵՅՆ ԱԻՐ

Ն ՈՐԴՅԱԶԳՅԱ ԳՄԻՆՉԵՒՅԱ ԻՏԵԱ

ի թվի՛ն չ'ԱՅՈՑ: ՈԿԲ: (1213) ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵՆՆ ԳԻԱԻՐԳԷ, ՄԵՔ՝ ՈՐԴԻՔ Ա-
ՐԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՍԱՐԳՍԻ՝ ԱԹԱՐԲԱԿ՝ ԻՒԱՆԷ ԵՒ ՄԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ՝ ԶԱՔԱՐԷ
ԱՌԱՔ ԶԵՐԿԻՐՍ ՀԱԼԹՈՑ Ի ՅԱՆԱԻՐԷՆԱՅ ԵՒ ՇԻՆԵՐՑԱՔ ԶՎԱՆՔՍ՝, ՈՐ ՎԱԼՈՒՑ
ՀԷՏԷ ԱԻԱՐԵԱԼ ԿԱՅՈ՛, ԶԱԻՐՈՒԹԵԱՍԻՆ ԱՅ: ԱՐԴԻ, ԹՈՐԺԱՄ ՍԻՐԵԱՑ ԶՆԱ
ԱՅ ԵՒ ԱՌ ԻՆՔ ՏԱՐԱԻ ԵՒ ԶՄՈՒԳ ԵԹՈՂ ՏՐԻՏՄԱԼԻ, ԵՍ՝ԱԹԱՐԲԱԿ ԻՒԱՆԷ ԵՏՈՒ՝
ՆՈՐՈԳԵԼ ԶՄԲԱԾԱԾԻՆՍ, ՎՄԱՄՆ՝ ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵՄԱՆ՝ ԱԻԱԳԻՆ ԵՒ
ՇՄՆՇԱԶԻՆ ԵՒ ԵԴԻ ԼՈՒԾ ԻՎԵՐԱ ՍՊԱՍԱԻՐԱՑ ՍՈՐԱ՝ ԶԱԻՐՆ՝ ՄԵԾԻ ԶԱՏԿԻՆՍ
ՃՐՍԳԼՈՒՑԻՆ ԺԱՄՆ ԻՄ ՀԱՐԱԶԱՏԻՆ ԿԱՏԱՐԵՆ ՄԻՆՁԵԻ ԳԱԼՈՒՍՏՆ ՔԻ: ԿԱՏԱ-
ՐԻՁՔ ՀՐԱՄԱՆԱՑ ՄԵՐՈՑ ԱԻՂՆԵՍՑԻՆ, ՈՐ ԽԱՓԱՆԵԼ ԶԱՆԱ, ՄԵՐ ԱԶԳԻ ՄԵ-
ՂԱՑՆ ՊԱՐՏՄԱԿԱՆ Է: ՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ՍԲ ԱԾԱԾԻՆՍ ՅԱՌԱՋՆ ՈՐԴԻՐԵՄԱՆ՝ ՀԱԻՐ
ԵՒԱԳՐԻ ՀԵՋԻ ԵՒ ԽՈՆԱՐՀԻ: ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ ԶՆԱ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵԱԶԳԷ ՅԱԶԳ,
ՄԻՆՁԵԻ ՅԱԻՏԵԱՆ:

Լուսաճի. 90.

Գիտելիք. Արձանագրութիւնը փորագրված է եղել արևելյան խաչքերի թաղի կենտրոնական հատ-
վածի 7 սրբատաշ քարերի վրա, բնմի ձևավոր գոտուց մեկ շարք վերև Ներկայումս այդ քարերից
իրենց տեղում են առաջին երեքը և վերջին՝ 7-րդը, իսկ միջամասի 3 քարերը պղկվել, ընկել են:
Սրանցից երկուսը՝ 5-րդը և 6-րդը հայտնաբերվել են հուշարձանի բեկորների մեջ և նրանց վրա
փորագրված գրերը վերծանվում են հաջողությամբ: Այսպիսով, 7 քարերից պահպանված է միայն
մեկը՝ 4-րդը: Բացի դրանից, տեղում մնացած 3-րդ քարի տողավերջի և 7-րդի տողասկզբի մա-
սերը 2—3 տառանոց շարքվել են, գրերը եղծվել, աստի և նրանց տառաշարքերը դժվար են կա-
պակցվում համապատասխան տողերի հետ: Արձանագրութիւնն ամբողջությամբ վերականգնելու
համար անհրաժեշտ էր առանձին հատվածների պահպանված տառաշարքերը հարադրել, կատարել
նախնական բառանշատում, որը հնարավորութիւն կտար վերականգնել 4-րդ՝ անհետացած քարի
բնագիրը, ինչպես նաև 3-րդ և 7-րդ քարերի վնասված մասերի գրերը և այսպիսով շարահյուսա-
կան կապ ստեղծել արձանագրութիւնն առանձին հատվածների միջև: Այսպիսով, այս վերականգնու-
մով գիտական շրջանառութիւն մեջ է դրվում Ջաքարիան եղբայրների՝ մինչև այժմ անհայտ
երկարաշունչ և ուշադրավ արձանագրութիւնը, որն արժեքավոր տեղեկութիւններ է հաղորդում
այդ տոհմի կառուցողական գործունեութիւնն և հոգևոր կենտրոնների մասին: Արձանագրութիւն
հրատարակմամբ ճշտվում է ամիրսպասալար Ջաքարիայի մահվան թվականը՝ ՈԿԲ (1213): Վեր-
ծանվող բնագիրն իր կառուցվածքով հիշեցնում է Ջաքարիա և Իվանե եղբայրների մի այլ նշանա-
վոր արձանագրութիւնը Հաղարծնում, որը թեև անթվակիր, սակայն ստուգապես նույն ժամանակի
է: Երկու դեպքում էլ բնագրի առաջին մասը շարադրվում է երկու եղբայրների անունից և պատմում
նրանց ազատագրական արշավանքների, Հայոց երկիրը յաճախեցաք ազատելու, վաղուց հետե
աւերելու վանքերը վերանորոգելու մասին: Երկրորդ մասը Իվանեի անունից է. այստեղ խոս-
վում է Ջաքարիայի մահվան (յոթամ սիրեաց զնա ամ եւ առ ինք տարաւ...) և նրա հիշատակը
հավերժացնելու մասին:

Հոգևոր հիերարխիայի բարձր աստիճանների ժառանգական իրավունքը հանրահայտ իրողու-
թիւն է միջին դարերում, և դրա ամենացայտուն օրինակը Անիի կամ Շիրակի եպիսկոպոսական
աթոռն է, որը մեկ դարից ավելի հաջորդաբար ղեկավարում էին Պահլավունի իշխանական տան
հոգևոր հայրերը: Սակայն հոգևոր հիերարխիայի միջին աստիճանների, որպիսիք են առանձին
վանքերի առանջորդները, ժառանգական իրավունք սահմանող վկայութիւններ մեզ հայտնի չեն,
և ավարել Իվանեի սրին հրամանագիրը հայր Եվագրին յազգե յազգ մինչև յաւիտեան, Մորո
ձորո վանքի առաջնորդ հաստատելու մասին այդօրինակ միակ վկայութիւնն է վիճաբանական հուշար-
ձաններում:

Առաջին շարքում թագաւորութեան Գիւարգէ կապակցութեան մեջ Գիւարգէ սեեռական հոլովածը չպէտք է փորագրողի վրիպում համարել, որովհետեւ ի հանդող անունների սեռ. տրական հոլովների Է (=Ե) հոլովակաղմիչը օրինաչափ երեւոյթ է 10—11-րդ դարերի հայ վիմագրութեան մեջ և հաստատուում է բազմաթիւ օրինակներով: Գրաբարում այս իրողութիւնը չի դիտուում և նման դեպքերում սպասելի է եայ (Գիւարգեայ): 2-րդ շարքում հառց, անտեսվել է յ-ն, այսպիսի գրութիւնը սովորական է արձանագրութիւններում և արտացոլում է յ հնչյունի արտասանութեան և գրութեան վիճակը այդ շրջանում, ըստ այդմ, յ կարող էր որոշ դիրքերում գրվել, առանց արտասանվելու, իսկ այս դեպքում, ընդհակառակը, կարող էր չգրվել, բայց արտասանվել:

5-րդ շարքում զերագլուցին բառը խոսակցական լեզվի աղբջկութեամբ փորագրվել է առանց ա հոգակապի: Գրաբարում և այլ վիմագրերում օրինաչափ է հոգակապով բարդութիւնը՝ ճրագալուցին (<ճրագալոյց):

261. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, հյուսիսային խորանի թաղի վրա, քիվից վերև, 4-5-րդ դարերի վրա, 5 տող.

Կ Ա Մ Ա Ն Ա Յ Ե Ի Ո Ղ Ո Մ Ո Ի Դ Բ Բ Ե Ա Մ Ի Բ Ե
Ե Ա Ա Ի Ր Ք Ո Ի Ր Դ Ս Ա Ռ Ի Գ Ի Ր Ա Ջ Ա Տ Ռ Բ Ե Ի Բ Ա Գ
Մ Բ Ա Ծ Ա Ծ Ն Ի Ս Մ Ո Ղ Ա Ն Յ Ո Վ Ա Մ Ե Ե Ի Ն Ա Ե Տ Ի Ն Ձ
Ի Տ Ա Ի Ն Ա : Ա Ա Ջ Ծ Ա Ռ Զ Ա Դ Ա Ն Ո Վ Ի Ա Փ Ա Ն Է
Դ Ա Տ Ի Յ Ա Յ

ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵԻ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻԵԱՄԻԲ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԳԻԱԻՐԳԷ, ԵՍ՝ ԱՄԻՐ ՔՈՒՐԻՍ
ԱՌԻ ԳԻՐ ԱՋԱՏՈՒԹԵԱՆ՝ Ի ԹԱԳԱՒՈՐԷՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ, ՀԱՐԿԷ ՅՈՎ
ՎԱՆԻՍԻ: ԵԻ ՆԱԵՏ ԻՆՁԻ ՏԱՐԻՆ :Ա: ԺԱՄ ՋԾԱՌԶԱՐԻԱՐՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԻ ՅԱՅ:

Լուսանկ. 91

262. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, հյուսիսային խորանի թաղի վրա, քիվից վերև, նախորդի շարունակութեան վրա, 6 տող.

Ա Ն Ո Ի Ա Մ Բ Ա Ե Ն Ա Կ Ա Լ Ի Ն Ա Յ Ե Ս Գ Ի Ա Ր Գ Ի Բ Ա Գ Ա Ի
Ո Ա Յ Բ Ա Ե Տ Ո Ի Զ Մ Ո Ղ Ո Ղ Ո Վ Ա Ն Ա Վ Ն Յ Ո Ղ Ա Ն Ի
Ե Ի Ա Ա Ի Ա Ջ Ա Տ Ա Ե Ն Ա Յ Ն Ա Կ Ե : Ա Ի Ր Ք Ո Ի Ր Դ Ս Ո Գ
Յ Ո Ղ Ո Դ Բ Ո Ի Ն Ձ Ա Ղ Ա Թ Ա Ն Ե Ն : Ո Մ Ե Ր Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ս Կ Ա
Կ Ա Ռ Ա Կ Լ Ի Ն Ի Ա Յ Հ Ր Ա Ա Ի Ն Ե Վ Ա Կ Ա Ռ Վ Ա Մ Ա Տ Է Գ Ի Ր Ս
Ա Ն Ռ Ա Մ Բ Ա Յ

ԱՆՈՒԱՄԲ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԳԻԱԻՐԳԻ ԹԱԳԱՒՈՐԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԵՏՈՒ
ՋՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔՍ ՀԱՐԿԷ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ԵԻ ԱՐԱՐԻ ԱՋԱՏ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՐԿԷ:
ԱՄԻՐ ՔՐԳԻՆ ՀՈԳԻՑՈՂՈՒԹԵԱՄԻԲ, ՈՐ ԻՆՁ ԱՂԱԹԹԻ ԱՐՆԵՆ: ՈՐ ՄԵՐ ՀՐԱՄԱՆ-
ԱՅՍ ՀԱԿԱՌԱԿ ԼԻՆԻ, ԱՅ ՀՐԱՄԱՆԻՆ Է ՀԱԿԱՌ: ՀԱՍՏԱՏ Է ԳԻՐՍԱՆՈՒԱՄԲՆ ԱՅ:

Լուսանկ. 92

Հրատ. Բարեռադարյանց, 312,

Գիտելիք. Համարյա նույն բովանդակութեան այս արտոնագրերը Մորո ձորո վանքի հնագույն հիշատակարաններն են: Թեև նրանք չեն թվագրված, սակայն ժամանակը որոշվում է նրանցում

հիշատակված անձերի ժամանակագրությունը: Հայտնի է, որ Վրաստանի Դեորգի Դ թագավորը գահակալել է 1156—1184 թթ. Այս նույն ժամանակներում էր գործում նաև Կալենի և Մահկանաբերդի իշխան Ամիր Քուրդ Արծրունին, Ջաքարիայի և Իվանեի մորեղբայրը, աթաբեկ ամիրսպասալար Սադուն Բ-ի մեծ պապը՝ Ամիր Քուրդը վիթխարի հեղինակություն ունեւր Վրաց արքունիքում, որի շնորհիվ Դեորգի Դ-ի ժամանակ հասել էր Տփլիսի ամիրապետի բարձր դիրքին:

Վերծանվող բնագրերից հայտնի է դառնում, որ Մորո ձորո վանքը XII դարի երկրորդ կեսերին հասնելով բարձր զարգացման, հանդիսանում էր Մահկանաբերդի իշխանների հնազաւն և հոգևոր ու մշակութային նշանավոր կենտրոնը: Այդ է պատճառը, որ Ամիր Քուրդը իր հոգսոցում թեամբ Դեորգի Դ-ից թագավորական հատուկ արտոնագիր (գիր ազատութեան) է բերում Մորո ձորո վանքին, որով թագաւորաց թագաւորը վանքն աղատում է յամենայն հարկէ և հանձնում հալը Յովանեսի առաջնորդութանը:

Երկրորդ արտոնագիրը շարադրված է թագաւորաց թագաւոր Դեորգիի անունից և հաղորդում է նույն գիր ազատութեանը: Պետք է ենթադրել, որ Ամիր Քուրդի արձանագրութիւնը ինչ-որ ժամանակով նախորդել է Դեորգի Դ-ի արտոնագրին, քանի որ տեղավորված է թաղի արևմտյան, ձախ կողմում, որտեղից ավելի հավանական է բնագրի սկիզբը, մինչդեռ Դեորգի Դ-ի արտոնագիրը փորագրված է նույն թաղի արևելյան՝ աջ կողմում, իբրև նախորդի շարունակություն:

Հավանական է, որ Ամիր Քուրդը Դեորգի Դ թագավորից ձեռք բերելով գիր ազատութիւնը, նախապես որոշել է այդ իրողութիւնը արձանագրել իր անունից (առի գիր ազատութեան) և հետո միայն նույնը կրկնել է վրաց թագաւորաց թագաւորի անունից, ըստ երևույթին նպատակ ունենալով արքայական հրովարտակի նշանակութիւն տալ այդ արտոնագրին:

Գիւարդէ անձնանվան սեռական հոլովածն է, որի մասին նշել ենք նախորդ բնագրերի մեկնութիւններում: Նույն անվան մեջ ու-ի փոխարեն աւ արտացոլում է բաղաձայնից առաջ աւ երկբարձաւի պարզումը օ-ի և որոշ դեպքերում սրա նույնանալը ու-ի հետ:

3—4-րդ շարքերում Ամիր Քուրդին հոգսոցում, պետք է հասկանալ՝ միջնորդութեամբ, ընդառաջելով նրա ցանկութեանը:

263. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գլխավոր խորանի թաղակապի մասում, քիվից վերև, երկու քարի վրա, 7 տող.

ԺԱՆՈՒՆԱՅԵՍՅՈՎԱՆԵ ՍՄԱՅԲԱՆԵ
ՅԱՅԱԾԱԾՆԻՍԵԻՎԱՅՐՍ ԳՐԻԳՈՐԵԻԱՅԼ
ՄԻԱԲԱՔՍԵՏՈՒՆԻՆՁ:Ե:ԱԱՄՁ.ԵԿԵ
ՂԵՑԻՍԻԱԱՍԱՐԴԻԱ:ՁՅՈՎԱՆՈՒՄԱՆ
ԵԻԴ:ԱԻՐՎԵՐԻՐԱՅԼ:Գ:Ի Ն ՁԵԻԲ:ԱՄ
ՈՒՍՆՈՅԻՄՈՅՈՐԻԱՓԱ ՆԵՄԵՐՄԵՂԱ
ՑՆՂԱՐՄԱԿԱՆԵԿԱՄԱԻՔԻՆԱՐ ՀՆԻՅԱՅ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆԵՍ ՄԻԱՅԲԱՆԵԹԱՅ ԱՄԱԾՆԻՍ, ԵԻ ՀԱՅՐՍ ԳՐԻԳՈՐ ԵԻ ԱՅԼ՝ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ:Ե ԺԱՄ ՁԵԿԵԴԵՑԻՍ Ի ՆԱԽԱՍԱՐԴԻԱ:Ա: ՁՅՈՎԱՆՈՒ ՏԱԻՆԵԻ :Դ: ՍԻՐ՝ ՀԵՏ ԻԻՐ: ԱՅԼ:Գ: ԻՆՁ, ԵԻ :Բ: ԱՄՈՒՍՆՈՅ ԻՄՈՅ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՅՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է: ԿԱՏԱՐԻՁՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ՝ ՅԱՅ

Գիտելիք. Արձանագրության ժամանակը որոշվում է Դրիգորիսի առաջնորդության տարիներով (1197—1213):

3-րդ շարքում ետուն ինձ Ե ժամ զեկեղեցիս, ակնհայտ է փորագրողի սխալը, զ նախդիրի փոխարեն պետք է լիներ յ, նույն բառի մեջ Ե-ի դիմաց գրված է Է: Այս գրերի, ուրեմն և հնչյունների շվիթումը, որ սովորական է X—XIV դարերի վիմագրության մեջ, ցույց է տալիս, որ սրանք որոշ դիրքերում նույնացել էին և այլևս տարբեր հնչյուններ չէին արտահայտում, ինչպես այդ դիտվում էր հին գրական հայերենում: 4-րդ շարքում: Ա: զՅովանու տունին տեղի է ունեցել վերը նշված սխալը՝ ղ նախդիրը անհարկի է փորագրված:

4—6-րդ շարքերում նվիրատուին խոստացած 5 պատարագներից մեկը պետք է կատարվի Յովանու տունին, չորսը՝ հետ իւր, դրանից հետո: Այլ: Գ: ինձ եւ: Բ: ամուսնոյ իմոյ, այստեղ այլ նշանակում է՝ նաև, բացի գրանից. քանի որ պատարագների թիվը արդեն մեկ անգամ բաժանված է ըստ նրանց կատարման ժամանակի, ուստի այստեղ նոր՝ ըստ պատկանելիության բաժանումից առաջ դրված է այլ շաղկապը:

264. ԾՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գլխավոր խորանի հարավային պատին, մի դեղնավուն քուրի վրա, կիսաեղծ, 7 տող,

ԵՍԱԲՈՒՂԱՄՐԵԻ...
ԵՂԲԱՅՐՍԳՐԻԳՐՄ...3
ԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾՆՍԱԺ
ՆՈՔԱՅԵՐ ՈՒՆԻՆՁ...Ա
ԸԱՄՆՈՐԿԻՐԱԿԵ...Վ
ԽԱՓԱՆ ԷԻՄՄԵՂ...
ՊԱՐՇԱԿԱՆԷ

ԵՄ՝ ԱԲՈՒՂԱՄՐ ԵԻ ԴՄԻԵՂԲԱՅՐՍ
ԳՐԻԳՈՐ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾ-
ՆԻՍ ԵԻՆՈՔԱՅ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ... ԱԻՐ
ԺԱՄ ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԵՆ: ՈՂՎԽԱՓԱՆԷ,
ԻՄ ՄԵՂԲԱՑՆ՝ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է:

Լուսակ. 94

Գիտելիք. Արձանագրված քարի աջ անկյունը շարդվել է, որի հետևանքով տողավերջում 3—4 գրեր չեն կարդացվում:

2—4-րդ շարքերում միայնացնցաք. նոքայ բառերում յ-ն ավելադրություն է, որ հաճախ է հանդիպում X—XIV դարերի վիմականագրերում և ձեռագրերի հիշատակարաններում: Ձեռք չուղղում, քանի որ այդ

երևույթը արտացոլում է յ-ի ուղղագրության վիճակն այդ դարերում:

4-րդ շարքում պատարագների քանակը հնարավոր չէ վերականգնել, որովհետև այդ մասը շարդված է:

265. ԾՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, հյուսիսային խորանի կամարի վրա, կիսաեղծ, 6 տող.

... ԴԱՆ ՄԻ ԱՅԲ ԱՆ ԵՑԱԱԾԱԾԻՍԻ:
ԴԱԿԵ ԿՆ ՈՎԵԼԲ Ա ԲԱՆԲՍԻ ԴԱԹԻԵԻԱ
ԿՈԲ ԱՐ ԱՆԻՆԷԱ
ՁԱՄԳՐԵՑԻՆԻՆՁ
ՈՎԽԱՓԵԴԱՐ
ԻՅԱՅ +

ԵՍ ԱՄԻԱՆ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱ ԱԾԱԾԼՆԻՍ :Ի:ԴԱՀԵԿՆՈՎ: ՄԻԱԲԱՆՔՍ Ի ԴԱԻԹԻ ԵՒ
ՅԱԿՈԲԱ ՏԱԻՆԻՆ :Ա:ԺԱՄ ԳՐԵՑԻՆ ԻՆՁ: ՈՎ ԽԱՓԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Լուսանկ. 95

Գիտելիք. Առաջին շարքում նվիրատուի անունը դժվար է վերականգնվում, առդասկղբին շարդ-
ված է 2—3 տառատեղ, հաշված նաև հավանական ԽԱ-ը, մնում է պակաս միայն մի գիր, որը և
համարում ենք Կ-ն: Այսպիսով, ստացվում է [Ա]ռան, հազվագեղ անձնանուն հայ իրականության
մեջ:

2-րդ շարքում դանեկամ բառի վերջնթեր Կ-ն գործիական հոլովում շեշտադրվելով սղվել է՝
դանեկնով: Ա կալուն ձայնավորի հնչյունափոխությունը հին հայերենում չէր դիտվում, ուստի այս
երևույթը բարրառալին հնչման ազդեցությամբ պետք է բացատրել, պալմանով, եթե բացառվի
փորագրողի սխալը:

5-րդ շարքում խափե. դժվարանում ենք խափեմել բալի դիմավոր ձևը համարել՝ ով խա-
փեմե, քանի որ այդ դեպքում անհասկանալի է մնում, թե ինչու է բաց թողնված ան կապակ-
ցությունը: Ավելի հավանական ենք գտնում խափե համարել խաբել բալի դիմավոր ձևը, որտեղ
պատմական հնչյունափոխությամբ ձայնեղ Բ-ն շնչեղ խուլ փ է դարձել:

266. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գլխավոր խորանի թաղակապ հատվածի
հյուսիսային մասում, քիվից վերև, 9 տող.

:Թ:ՈԼԶ
ԵՍՄԻԹԱՐԵԻԱՄ
ՈԻՍԻՆԻՄՄԻԱԲԱՆ
ԵՑԱԲԵԿԵՆԵՑՈՅԱԵԻԵ
ՄԻՆՏԵՁԺԱՄԱԶԱԶ
ՆԻՆԲ:ՄԵՆԻՆԶԱՀԱ
ԲԿԵԻՈՐԻՆՈՐԻԱՓԱՆ
Ե ԻՄԵՆԱՅՆՊԱՐՏԱԿԱՆ
ԳՐԱԶԵԻԽԱՂԻՆԱԴԶԱԴԻ

ԻՂ ԹԼՈՒԻՆ: ՈԿԶ (1217):| ԵՍ՝
ՄԽԻԹԱՐ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՄԻԱԲԱ-
ՆԵՑԱՔ ԵԿԵՂԵՑՈՅԱ: ԵՒ ԵՍՈՒՆ ՄԵԶ
ԺԱՄ ԱԾԱԾԼՆԻՆ :Բ:՝ ՄԻՆ ԻՆՁ, :Ա:
ՀԱՐԿԵԻՈՐԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵ-
ՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆԷ: ԳՐԱԾ Է Ի
ԽԱՂԻՆ ԱՐԾԱԹԻ:

Լուսանկ. 96

Հրատ. Բարխուդարյանց, 342:

Գիտելիք. Արձանագրությունը փորագրված է միակտոր սրբատաշ քարի վրա, պահպանվել է
անեղծ, վերծանվում է անսխալ: Տարակարծության տեղիք է տալիս վերջին տողը, որը ինքնուրույն,
անկախ նախադասություն է: Այս շարքի բոլոր տառաձևերը նորից ստուգելով տեղում և լուսանկարի
վրա, համոզվեցինք, որ բնագիրը բացարձակ ճիշտ է արտագրված: Արդ, ինչպես հասկանալ զրաժ Է
ի խաղին արծաթի: Այս արձանագրության միակ հրատարակիչ Մ. Բարխուդարյանցը հատվածը կար-
գացել է զրաժ աղին արծաթագին, որ ոչ միայն հեռու է իրականից, այլև չի արտահայտում
որևէ մոտավոր իմաստ:

Հարցը բարդանում է նաև նրանով, որ զրաժ Է ի խաղին արծաթի կապակցությունը անսովոր
է տվյալ ժամանակի համար նաև իր քերականական կառուցվածքով. ստորոգյալը արտահայտված է
հարակառար դերբայով, որ հազվագեղ է այս դարերի վիմագրության մեջ: Կարելի էր ի խաչին
արծաթի համարել ակնարկ ժամանակի մասին, եթե նվերները դրամական լինեին (զահեկամ, սպի-
տակ, դուկաա) և նվիրատուները հարկ համարեին հատկապես նշելու այդ դրամաների՝ տվյալ ժա-
մանականատվածում ունեցած արժեքնի մասին: Սակայն նվերների մասին բնագրում ոչ մի ակնարկ
չկա, իսկ արձանագրությունն էլ հենց սկզբից թվագրված է՝ ՈԿԶ (1217), ուստի անհավանական
է, որ նրա հեղինակները անհրաժեշտություն զգալին այս ոչ մեծ նվիրագրի վերջում նորից շեշտելու
ժամանակը, այն էլ առանձին նախադասությամբ: Ավելի ուշագիտ քննելով արձանագրության տա-
ռաձևերը, նկատում ենք, որ խաղին տառաշարքում ղ շղագիրը այնքան էլ նման չէ այս բնագրի
մյուս ղ-երին և հնարավոր է այն կարգալ նաև չ կամ շ: Չ կարգալու դեպքում քննվող նախադա-
սությունը կդառնա՝ զրաժ Է ի խաչին արծաթի, որ մենք ամենից ավելի հավանական ենք համարում,

ենթադրելով, որ փորագրողը կարող էր չ գիրը գծել Ղ-ի նման: Այստեղից, բնագրի հեղինակներն այս տողն ավելացնելով ուղում են ընդգծել, որ նույն նվիրագիրը գրված է նաև վանքի սրբու-
թյուններից մեկի՝ արծաթի խաչի վրա:

Նվիրատվության և հատուցման գործարքը հավերժական ու անխախտ դարձնելու նպատակով կատարվող նման երկրորդումը անսովոր չէ հալ վիճագրության մեջ:

267. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, եկեղեցու թմբուկի վրա, հյուսիսային լու-
սամուտի քանդակագործ պսակից հա-
րավ, շղագիր տառերով, 2 տող.

ԲՍ ԱԾ ՈՂՄՄԻ

յՈՏԱՆԱ

ՔՍ ԱԾ, ՈՂՈՐՄԻՅՈՂԱՆԱ:

Գիտելիք. Ամենայն հավանականությամբ այս հիշատակագրությունը վերաբերում է Մորո ձո-
րո վանքի մեզ հայտնի առաջին առաջնորդ Յոհաննիսին: Ճիշտ է բնագիրը փորագրված է թմբուկի
ներսի մակերեսին, աչքի չընկնող, անմատչելի մասում, որտեղ սովորաբար իրենց անուններն էին
թողնում շենքը կառուցող ճարտարապետ-վարպետները, սակայն հաջորդ արձանագրությունը, որը
նույնպես փորագրված է թմբուկի ներսում, նման տառաձևերով և անվիճելիորեն վանքի առաջնորդ
Գրիգորիսին է վերաբերում, հաստատում է մեր այն միտքը, որ Յոհաննեսը ոչ թե շինարար վար-
պետն է, այլ վանքի վանահայրը:

Ինչպես նկատել ենք, հուշարձանի հնագույն արձանագրություններում Վրաց Գեորգի Գ թա-
գավորը հատուկ արտոնագրով Մորո ձորո վանքն ազատում է հարկերից և հանձնում հալը Յոհա-
նեսի տնօրինությանը: Վանքի վիճագրության տվյալներից դատելով, նրա առաջնորդությունը շա-
րունակվել է մինչև 1197 թ., երբ նրա փոխարեն առաջնորդ է հիշվում Գրիգորիսը:

268. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գմբեթի թմբուկի վրա, հարավային լու-
սամուտից արևելք, շղագիր տառերով, 3 տող.

ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԳՐԳ

ՈՐԻՍԻ ԵՒ ԻՐ Ծ

ՆՈՂԱԿՆ

ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԳՐԼԻԳՈՐԻՍԻ ԵՒ ԻՐ
ԾՆՈՂԱՑՆ:

Գիտելիք. Գրիգորիսը կամ Գրիգորը առաջին անգամ Մորո ձորո վանքի առաջնորդ է հիշվում
Նանալի 1197 թ. արձանագրության մեջ: Հավանաբար այդ թվին կամ դրանից ոչ շատ առաջ նա
փոխարինել է վանքի՝ մեզ հայտնի առաջին վանահայր Յոհաննեսին: Հետագա բնագրերը, որոնցում
փորագրված է Գրիգորիսի անունը անթվագիր են, ուստի դժվար է որոշել, թե մինչև երբ է շա-
րունակվել նրա առաջնորդությունը: Հայտնի է միայն, որ աթաբեկ Իվանի 1213 թ. արձանագրու-
թյան մեջ արդեն վանքի առաջնորդ է հաստատվում հալը Եվագրը: Իվանին Աստվածածին եկեղեցին
նորոգել է Եվագրի առաջնորդության տարիներին, ուստի պետք է ենթադրել, որ Եվագրը Գրիգորի-
սին փոխարինել է 1213 թվականից մեկ կամ երկու տարի առաջ: Բնագրում Գրիգորիսի անունը
փորագրված է Գրգորիսի ձևով: Մենք վերականգնում ենք ուղիղ ձևը, հիմք ընդունելով № 259 ար-
ձանագրությունը, որը գրված լինելով հենց իր՝ Գրիգորիսի կողմից, ավելի հավաստի է: Մյուս
կողմից, Գրգորիսի արտացոլում է անձնանվան բարբառային արտասանությունը, եթե բացառվի
պատահական վրիպման հնարավորությունը:

3ፊላጢኒ ሄንሪክ ሄንሪክ ሄንሪክ ሄንሪክ
 2ጠባቢ ሄንሪክ ሄንሪክ ሄንሪክ ሄንሪክ
 ኮንፍረንስ : ዶ. ሄንሪክ ሄንሪክ ሄንሪክ
 ዶ. ሄንሪክ ሄንሪክ : ዶ. ሄንሪክ ሄንሪክ
 ሄንሪክ ሄንሪክ ሄንሪክ ሄንሪክ

Հրատ. Բարխուդարյանց, 342,
Հուսանկ. 97

270. ԾՈՐՈ ՋՈՐՈ ՎԱՆԹ. ներքուստ, եկեղեցու արևմտյան խաչթևի ներքևի դեպի մուտքը նայող մասում. կիսա-եղծ, 7 տող.

ለጊዜ ለገሰ
 (ጊዜ ለገሰ ለገሰ
 ገሰ ገሰ ገሰ ገሰ
)... ገሰ ገሰ ገሰ
 ገሰ ገሰ ገሰ ገሰ
 ገሰ ገሰ ገሰ ገሰ
 ገሰ ገሰ ገሰ ገሰ

ԴԵՍ՝ ԵՐԻԱՆՇԱՀ ՄԻՐԱԴԱՂՆԵՑԱՅ
ԱՆՔԱՆԻՐՄԱՆ ԵՏՊՈՒՆ ԻՆՁ :Բ: ՔԱ-
ՌԻՄԱՍՈՒՆՔ՝ :Ա: ԻՆՁ, :Ա: ԾԻՐՈՐԱՆ-
ԻՆ: ՈՎ, ՉԱՌՆԷ, ՄԵՐՐ ՄԵԴՂԱՑՆ
ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է:

Սրաւեջան անձնանունը Հր. Աճառյանը ժազատ է համարում պարս. Իրաւեջան ձևից, միջնա-
դարում գործածական է եղել իրանական նախնադուին Սրաւ, էրաւն ձևը, ըստ աղբւ. էլ անձնանունը

ավանդված է Երանշահ, Երանշայ, Էրանշահ ձևերով: Նույն անվան Ռանշահ փոփոխակը (նախահունչ ե-ի անկում) հանդիպում է Մակարավանքի գլխավոր եկեղեցու մի արձանագրության մեջ:

Մեր բնագրի Երանշահը. եթե այն ստույգ է վերականգնված, այդ անձնանվան հնագույն հիշատակությունն է և վերաբերում է XIII դարի առաջին տասնամյակին:

4—5-րդ շարքերում Ծիրանին անունը նույնպես վերականգնում ենք ոչ հաստատորեն: Տողավերջում պարզ երևում են Միր գրերը, իսկ հաջորդ տողի սկզբում պակասում է 2—3 տառատեղ, որին հետևում է ին վերջավորությունը: Եթե մեր վերծանությունը ստույգ է, ապա այս նվիրագրում առկա է Ծիրան իգական անվան միակ վկայությունը (XIII դար):